

УДК 796.011.1:[37.035:172.12

DOI [HTTPS://DOI.ORG/10.33989/2075-146X.2025.35.331140](https://doi.org/10.33989/2075-146X.2025.35.331140)

ВОЛОДИМИР ПОНОМАРЬОВ

ORCID: 0009-0004-8681-6576

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ПОЗИЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ СПОРТОМ

У статті здійснено теоретичне осмислення впливу спорту на формування громадянської позиції особистості. З'ясовано, що спорт виступає не лише засобом фізичного розвитку, а й важливим соціокультурним феноменом, що сприяє формуванню моральних орієнтацій, соціальної відповідальності та активної громадянської позиції. У статті розглянуто соціально-психологічні чинники, що визначають цей процес, з урахуванням як внутрішніх (мотиваційних, когнітивних), так і зовнішніх (поведінкових, комунікативних) аспектів. Зокрема роль мотивації, самооцінки, соціальної підтримки та групової динаміки. Аналізуються механізми соціалізації у спортивному середовищі, які сприяють формуванню громадянської самосвідомості та інтеграції спорту в систему громадянської освіти.

Ключові слова: громадянська позиція, соціально-психологічні чинники, спорт, соціалізація, виховний потенціал спорту

Постановка проблеми, її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність наукового дослідження зумовлена необхідністю теоретичного осмислення впливу спортивної діяльності на процес соціалізації та громадянського становлення індивіда. У сучасних умовах трансформації суспільних відносин спорт виступає не лише як засіб фізичного вдосконалення, а й як важливий соціокультурний феномен, що сприяє формуванню морально-етичних орієнтацій, громадянської відповідальності, правосвідомості та соціальної активності особистості.

Дослідження цієї проблематики є ключовим для визначення психологічних механізмів, що зумовлюють вплив взаємодії у спортивному середовищі на формування громадянської самосвідомості особистості, а також для визначення виховного потенціалу спорту як інструменту соціалізації, що сприятиме його ефективній інтеграції у систему громадянської освіти та соціального виховання.

Враховуючи значну роль спорту у формуванні соціально активних громадян, поглиблений аналіз його соціально-психологічних детермінант є важливим для розробки ефективних освітніх, виховних та соціальних стратегій, спрямованих на формування громадянської позиції молоді та дорослого населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування громадянської позиції особистості у контексті соціально-психологічних факторів та спортивної діяльності знайшла відображення у наукових дослідженнях ряду вчених. Зокрема, у монографії «Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення» (Грітчина А. І., Алексеєнко Т. Ф., Карпушевська Л. Р., Роговець О. В.) розглядається процес формування громадянських якостей у підлітків, акцентуючи увагу на соціально-психологічних аспектах їх розвитку.

Особливості впливу спортивної діяльності на формування особистості людини аналізуються у дослідженні Дейнеко А. Х., Біленької І. Г., Красової І. В. (2020). Автори розглядають спорт як важливий соціалізаційний чинник, що сприяє формуванню особистісних та громадянських якостей індивіда. У дослідженні Петровської І. (2020) розглядаються соціально-психологічні чинники становлення громадянської ідентичності особистості, що дозволяє краще зрозуміти процеси розвитку громадянської самосвідомості в умовах сучасного суспільства.

Практичні аспекти розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів представлені у посібнику «Соціально-психологічні ресурси розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів» (Позняк С. І., Сидоркіна М. Ю., Остапенко І. В., Краснякова А. О., Скар О. М.). У ньому обґрунтовується важливість педагогічної підготовки у формуванні громадянської свідомості та активності молоді.

Фурман О. (2015) у своїй роботі аналізує психологічні чинники, що впливають на становлення громадянської відповідальності особистості, наголошуючи на ролі соціальних інститутів у цьому процесі. У дослідженні Шепеленко Т. В., Буц А. М., Бодренкової І. О. (2018) розглядається вплив фізичного виховання на становлення свідомого громадянина через формування здорових життєвих звичок.

Соціально-психологічні аспекти громадянського розвитку особистості в ранньому юнацькому віці висвітлюються у праці Шульги (Гриджук) В. Д. Автор аналізує питання становлення громадянської

позиції учнівської молоді, наголошуючи на важливості ранньої соціалізації та формування відповідальності перед суспільством.

Метою статті є дослідження соціально-психологічних чинників, які впливають на формування громадянської позиції особистості в процесі занять спортом, з акцентом на аналізі внутрішніх та зовнішніх аспектів, що сприяють розвитку активної громадянської свідомості та відповідальності.

Викладення основного матеріалу дослідження. Розглядаючи соціально-психологічні характеристики громадянського розвитку особистості, дослідники підкреслюють, що громадянська позиція є результатом складного взаємозв'язку внутрішніх (пізнавальний і мотиваційний компоненти, пов'язані з розвитком свідомості та відповідальності) і зовнішніх факторів (повідінковий компонент, що проявляється в суспільно-корисній діяльності) розвитку людини (Шульга, Фурман, Позняк та інші)

Громадянська позиція, як комплекс переконань, установок і дій, спрямованих на активну участь у житті суспільства, формується під впливом різних чинників, серед яких спорт займає особливе місце завдяки своїй здатності об'єднувати людей, розвивати дисципліну та сприяти усвідомленню власної ролі у соціальному середовищі.

Відомо, що у процесі занять спортом особистість проходить через етапи соціалізації, які включають взаємодію з тренерами, товаришами по команді та суперниками, що сприяє розвитку таких якостей, як справедливість, толерантність, повага до правил і готовність до співпраці. Спорт, як соціальний інститут, створює умови для формування громадянської свідомості через залучення до командної роботи, де кожен учасник усвідомлює свою відповідальність за спільний результат.

Наприклад, командні види спорту, вчать особистість діяти в інтересах колективу, поступатися власними амбіціями заради загальної мети, що є важливим елементом громадянської поведінки. Водночас індивідуальні види спорту, сприяють розвитку самодисципліни, наполегливості та самоконтролю, які також є невід'ємними рисами активного громадянина.

Підкреслимо також важливу роль виховного потенціалу тренера, який виступає не лише як наставник у спортивній майстерності, але й як приклад моральної поведінки та громадянської відповідальності.

Через дотримання етичних норм, повагу до суперників і пропаганду здорового способу життя спорт формує у людини розуміння своєї ролі у суспільстві. Крім того, спортивні змагання часто стають платформою для прояву національної ідентичності, що підсилює почуття приналежності до певної спільноти та мотивує до активної участі у її житті.

Дослідження показують, що регулярні заняття спортом сприяють зниженню рівня агресії, підвищенню соціальної адаптації та формуванню позитивного ставлення до суспільних норм. У контексті сучасних викликів, таких як глобалізація та соціальна нерівність, спорт може виступати інструментом інтеграції, допомагаючи долати бар'єри між різними групами населення.

Ми погоджуємось з тим, що ефективність цього процесу залежить від того, наскільки спортивна діяльність супроводжується цілеспрямованим виховним впливом, адже без належної педагогічної підтримки спорт може залишатися лише фізичною активністю, не впливаючи на громадянську свідомість. Таким чином, формування громадянської позиції у процесі занять спортом є багатограним процесом, який охоплює соціальні, психологічні та моральні аспекти розвитку особистості, роблячи спорт не лише засобом фізичного вдосконалення, але й потужним інструментом виховання активних і відповідальних членів суспільства.

Аналіз літературних джерел та власний досвід дозволяють стверджувати, що соціально-психологічні чинники відіграють ключову роль у процесі формування громадянської позиції особистості, оскільки вони впливають на два фундаментальні аспекти цього процесу: як людина сприймає себе у соціальному контексті та як вона взаємодіє з оточенням під час занять спортом, створюючи цілісний механізм виховання активного громадянина.

Перший аспект охоплює внутрішні психологічні процеси, які формують основу громадянської позиції. Зокрема, самооцінка є визначальним чинником, адже від того, як людина оцінює власні здібності та цінність, залежить її готовність брати на себе відповідальність у соціальних ситуаціях.

У контексті занять спортом, висока самооцінка може проявлятися як впевненість під час змагань і тренувань, коли спортсмен відчуває себе здатним впливати на результат команди або досягати особистих цілей, що поступово переростає в усвідомлення свого значення у суспільстві.

Самоусвідомлення, у свою чергу, відіграє не менш важливу роль, допомагаючи людині усвідомити себе як невід'ємну частину соціального цілого. У процесі заняття спортом, при регулярній участі у спортивних заходах, які супроводжують почуття єдності чи спільної мети, розвивається розуміння власної причетності до колективу та громади загалом.

Мотивація доповнює цей процес, визначаючи, причини занять спортом: якщо це внутрішнє прагнення до самовдосконалення чи бажання принести користь команді, це сприяє розвитку громадянських цінностей, таких як справедливість, дисципліна та солідарність, на відміну від суто зовнішньої мотивації, орієнтованої на нагороди чи визнання, яка може обмежувати глибинний вплив на громадянську свідомість.

Таким чином, зазначені внутрішні чинники створюють психологічну базу, на якій будується готовність особистості сприймати себе як активного учасника соціального життя.

Другий аспект стосується взаємодії з оточенням під час занять спортом, що забезпечує практичну реалізацію громадянської позиції через поведінку та дії.

Соціальна підтримка є одним із ключових елементів цього процесу: позитивні стосунки з тренерами, товаришами по команді чи навіть суперниками формують атмосферу довіри, яка мотивує людину діяти не лише заради себе, а й заради інших. Наприклад, підтримка від тренера у складний момент тренувань чи змагань, та слова заохочення від партнерів по команді можуть зміцнити почуття належності до колективу, що є важливим для розвитку громадянської відповідальності.

Однак, є розуміння, що групова динаміка в командних видах спорту може як стимулювати, так і гальмувати формування громадянської позиції – позитивна атмосфера співпраці підсилює почуття солідарності, тоді як конфлікти чи конкуренція всередині команди можуть послабити соціальні зв'язки.

Емоційний інтелект, як здатність розпізнавати емоції інших, співпереживати та реагувати на них адекватно є критично важливою у спортивному середовищі, де взаємодія відбувається інтенсивно та часто у стресових умовах. Наприклад, спортсмен, який уміє підтримати товариша після програшу чи конструктивно вирішити конфлікт із суперником, демонструє якості, що лежать в основі громадянської толерантності та вміння працювати на благо громади.

Таким чином, соціальна підтримка, групова динаміка та емоційний інтелект перетворюють внутрішню основу громадянської позиції на конкретні дії, які проявляються у спортивній практиці.

Висновки. Узагальнюючи, слід констатувати, що формування громадянської позиції у процесі занять спортом є багатограним процесом, який охоплює соціальні, психологічні та моральні аспекти розвитку особистості, роблячи спорт не лише засобом фізичного вдосконалення, але й потужним інструментом виховання активних і відповідальних членів суспільства, де соціально-психологічні чинники виступають каталізатором цього розвитку.

Список використаних джерел

- Грітчина Ю, А. І. (Ред.). (2018). *Громадянські якості підлітків: теорія і практика становлення*: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД. Взято з https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711694/1/06_%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81_%D0%BAi_%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82i_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F_ALL.pdf
- Дейнеко, А. Х., Біленька, І. Г., Красова, І. В. (2020). *Особливості впливу спортивної діяльності на формування особистості людини*. Взято з <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/68/1542/3378-1?inline=1>
- Петровська, І. (2020). Соціально-психологічні чинники становлення громадянської ідентичності особистості. *Проблеми сучасної психології*, 49, 269-295. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.269-295>
- Позняк, С. І. (Ред.). (2022). *Соціально-психологічні ресурси розвитку громадянської компетентності майбутніх педагогів*: практичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Фурман, О. (2015). Громадянська відповідальність особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія і суспільство*, 1, 65-91. Взято з http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7229/1/1_15.pdf
- Шепеленко, Т. В., Буц, А. М., Бодренкова, І. О. (2018). *Фізичне виховання у формуванні здорового способу життя*: навч. посіб. Харків: УкрДУЗТ. Взято з <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/2450/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf>
- Шульга (Гриджук), В. Д. *Соціально-психологічні аспекти громадянського розвитку особистості в ранньому юнацькому віці (до питання становлення громадянської позиції учнівської молоді)*. Взято з <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166213/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A8%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8%20%28%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B6%D1%83%D0%BA%29%20%D0%92.%D0%94.%202.pdf>

References

- Deineko, A. Kh., Bilenska, I. H., & Krasova, I. V. (2020). *Osoblyvosti vplyvu sportyvnoi diialnosti na formuvannia osobystosti liudyny [Peculiarities of the influence of sports activities on the formation of a person's personality]*. Retrieved from <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/68/1542/3378-1?inline=1> [in Ukrainian].
- Furman, O. (2015). Hromadianska vidpovidalnist osobystosti yak predmet psykholohichnoho doslidzhennia [Civic responsibility of the individual as a subject of psychological research]. *Psykhologia i suspilstvo [Psychology*

- and society], 1. 65-91. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/7229/1/1_15.pdf [in Ukrainian].
- Hritchyna, A. I. (Ed.). (2018). *Hromadianski yakosti pidlitkiv: teoriia i praktyka stanovlennia [Civic qualities of adolescents: theory and practice of formation]: monohrafiia*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711694/1/06_%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D1%81_%D0%BAi_%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D1%81%D1%82i_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F_ALL.pdf [in Ukrainian].
- Petrovska, I. (2020). Sotsialno-psykholohichni chynnyky stanovlennia hromadianskoi identychnosti osobystosti [Socio-psychological factors in the formation of a person's civic identity]. *Problemy suchasnoi psykholohii [Problems of modern psychology]*, 49, 269-295. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.269-295> [in Ukrainian].
- Pozniak, S. I. (Ed.). (2022). *Sotsialno-psykholohichni resursy rozvytku hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv [Socio-psychological resources for developing civic competence of future teachers]: praktychnyi posibnyk*. Kropyvnytskyi: Imeks-LTD [in Ukrainian].
- Shepelenko, T. V., Buts, A. M., & Bodrenkova, I. O. (2018). *Fizychne vykhovannia u formuvanni zdorovoho sposobu zhyttia [Physical education in the formation of a healthy lifestyle]: navch. posibnyk*. Kharkiv: UkrDUZT. Retrieved from <http://lib.kart.edu.ua/bitstream/123456789/2450/1/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%BF%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf> [in Ukrainian].
- Shulha (Hrydzhuk), V. D. *Sotsialno-psykholohichni aspekty hromadianskoho rozvytku osobystosti v rannomu yunatskomu vitsi (do pytannia stanovlennia hromadianskoi pozytsii uchnivskoi molodi) [Socio-psychological aspects of civic development of the individual in early adolescence (on the issue of the formation of the civic position of student youth)]*. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166213/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%A8%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B3%D0%B8%20%28%D0%93%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B6%D1%83%D0%BA%29%20%D0%92.%D0%94.%202.pdf> [in Ukrainian].

PONOMAROV V.

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ukraine

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS IN THE FORMATION OF AN PERSONAL POSITION IN THE SPORTS ACTIVITIES

The article provides a theoretical analysis of the socio-psychological factors influencing the formation of an individual's civic position in the context of sports activities. The relevance of the study is determined by the need for a theoretical understanding of the impact of sports on socialization processes and the civic development of an individual. In modern society, sports function not only as a means of physical development but also as a significant sociocultural phenomenon that contributes to the formation of moral and ethical values, legal consciousness, social engagement, and personal responsibility.

The aim of the study is to analyze the socio-psychological factors influencing the formation of an individual's civic position in the sports environment, taking into account both internal (motivational, cognitive) and external (behavioral, communicative) aspects. The article examines the impact of group dynamics, social support, interaction with coaches and teammates, as well as the development of emotional intelligence on the formation of an individual's civic consciousness. The study highlights that participation in both team and individual sports promotes the development of responsibility, tolerance, fairness, and constructive interaction skills. The study establishes that sports serve as an effective tool for civic education, as they cultivate a sense of shared purpose, self-discipline, and social interaction skills in individuals.

It has been concluded that socio-psychological factors play a crucial role in shaping an individual's civic position, fostering the development of an active citizen capable of conscious participation in social life. Recommendations have been put forward for integrating sports activities into the system of civic education, emphasizing their educational potential.

Key words: civic engagement, socio-psychological factors, sports, socialization, educational value of sports

Стаття надійшла до редакції 20.03.2025 р.